

## EGY DRÁMAÍRÓ KIHÍVÁSA

KOCSIS ISTVAN: *A nagy játékos*.  
Magvető, Budapest, 1976.

Ha meggondoljuk, hogy napjaink szinte minden sikeres drámája az abszurd, a groteszk jegyében született, akkor Kocsis Istvánt kivételes jelenséggént kell szemügyre vennünk. Amit ő művel, történeti és poétikai szempontból egyaránt meglepetés, kockázatos kihívás a jelenben uralkodó emberképpel, az ember esélyeiről beidegződött verziókkal szemben.

Most, hogy *A nagy játékos* címmel hat drámája Magyarországon is megjelent, s így nálunk is szélesebb körben ismertté válhat, meglepődve és rossz lelkiismerettel kell megállapítanom, hogy eddig nemigen figyeltünk föl rá. Pedig voltak figyelmeztető jelek. Hogy Páskándi Géza után ugyanabban a városban egy másik drámaíró is felnőtt, s áttörte a szűkebb — erdélyi — határokat, ez önmagában is elég figyelemre méltó. Emellett Kocsis is a nemzetiségi lét viszonyai között érelette ki a tehetségét, konfliktusainak, hőseinek természete, küzdelmei magukon viselik a közeg jegeit, így művei számunkra különösen tanulságosak.

Ha csak hírből ismernénk ezt a modellt, okkal hihetnők anakronisztikusnak. Ahogyan annak tűnik — nálunk különösen — minden író, aki napjainkban teljes értékű hősök teremtésére törekszik. A vere-ségükbe, féregszerepükbe beletörődött figurák, hulladékberek, társadalmon kívüli páriák, elvadult vagányok, extravagáns csavargók uralják a mai epikát, s a dráma sem túri a gáncstalan lovagokat. S ha igazi tehetségek kényszerülnek ilyen alakokat életre hívni, annak bizonyára alapos, az ő szándékaiknál objektívabb oka kell hogy legyen. Ezért számít meglepetésnek, amit Kocsis István művel. Az ő legjobb drámáinak középpontjában kiemelkedő történelmi személyiségek állnak: Bolyai János, Bethlen Kata, Martinovics, Magellán, Gau-

guin, Van Gogh. Vállalkozása már csak ezért is kockázatos. Kötik a források, a közismert történeti tények, s a nagyság is lehet feszélyező, bénító tényező. Mert mit ér a dráma, ha csak a dokumentumokat dramatizálja, ha nem jelenik meg benne az író és a jelen viszonyának aktualitása? De hogy megjelenhessen, ahhoz az anyag és a szándék egymásra találásának különleges képessége kell. E képességnek a műveltség csak egyetlen összetevője. Különösen ma, amikor az író tudása az ember lehetőségeiről, az erény, a hősiesség, a nagyság esélyeiről merőben más, mint amit a hajdani nagyok megvalósítottak. Nem véletlen, hogy a történelmi közegben zajló művek többsége a hősök lefokozása, gyarlóságaiak leleplezése révén tud közel jutni a mai nézőhöz. Elég a másik romániai magyar drámaíróra, Páskándi Gézára gondolni, aki a francia forradalom eseményeit, vezéralakjait egy lezúllott suszter műhelyének viszonyai közepette jeleníti meg. E prizma esztétikai nyereségeit itt nincs módunk méltatni, való igaz, hogy a sémák fölbontásával rendkívül érdekes képletet és helyzetet tud Páskándi teremteni, de Kocsis hozzá képest is meglepetés, jóllehet rokonságuk is bizonyos.

Legszembeötlőbb jellegzetessége az a vakmerőség, hogy bukásra ítélt hőseit föl tudja vinni olyan magaslatokra, ahol emberségük magasrendű értéke meggyőzően bontakozik ki. S eljárásában az a legizgalmasabb, hogy ez az érzék kezdetől bizonyos, mégsem statikus. Az ő hősei nem a kisserű viszonyok által meggyötört, elpusztított títánok testvérei: hős voltukban is emberek, pontosabban szólva olyan vergődésre, vívódásra kényszerülnek, melyben emberi minőségük sohasem, de választásuk, helyzetük, esélyük mindig drámai, mindig

meglepetésekkel teljes. A dráma egyik ősi típusához talált így vissza Kocsis István. Hogy miként, látunk kell közelebbről is.

Legtanulságosabb talán minden szempontból címado műve: *A nagy játékos*. Hőse Martinovics Ignác, az első magyar köztársasági mozgalom mártírhalált halt vezére. Róla a kézikönyvek sem hallgatják el, hogy rendkívül bonyolult, mondhatnók ambivalens alak volt: szerzetes és ateista, császári besúgó és forradalmár, tudós és fantaszta, zseniális és sarlatán. De hogy mi is volt valójában, még azok sem tudják meggyőzően eldönteni, akik ismerik a jakobinus mozgalom összes iratait. Azok tükrében is lehet őt forradalmárnak és az általa beszervezettek föladó, ravasz és gyáva törtetőnek hinni. A reakciós történetírás játszva meg is formálta az ellenszenves Martinovics-képet, s az igényesebb polgári történészek is tartózkodva írnak, ha rá kerül a sor. Nálánál csábítóbb alkalmat aligha kívánhatna az a szemlélet, amely a múlt hőseinek devalválásával igyekszik megfelelni a realizmus, a józanság néven emlegetett kriticismusnak. Ha Rákóczi, Kossuth nimbusza előtt nem jött zavarba ez a szemlélet, kézenfekvő, hogy Martinovicsról szólva a végsőig viszi a leleplezést. Tárogatta volna ebben az a tény is, hogy a tömegek nélküli forradalmiság mai változatainak álradikalizmusa és Martinovics mozgalma között igen könnyű fölfedezni a rokonságot?

Nagy kísértések ezek, s Kocsis legfőbb érdeme nem az, hogy csábításuknak ellenállt, hiszen egész észjárásától idegen a deheroizálás, hanem az, hogy az ő drámájából nem hiányzik a negatív Martinovics sem, de a fölmagasodott mártír sem. Képtelenség — vethetnék ellenem, vagy ami még rosszabb: konformizmus, rideg tények és szép legendák ügyes összeházasítása.

Innen, e kétségek felől mérhető jól Kocsis István tehetségének különös természete. Az ő Martinovicsa ugyanis nem a tények kényszere folytán ölt magára negatív vonásokat, hanem a helyzete olyan, hogy csak színlelések, cselek, császárhűség és megalománia álcáiban küzdhet magasabb céljaiért. A tömegek fedezete nélkül, nagyon ko-

rán jött, s a romlott hatalomra is ráutalt forradalmár képletét sokszor fölírják a történészek, de emberi mivoltában elképzelni nemigen szokták. Kocsis ezt kísérli meg. Segítségére volt ebben anyaga is, hiszen a jozefinizmus okkal támasztott illúziókat az értelmiség nyugtalanabb, mohóbb és lázasabb képviselőiben, s még az utód, II. Lipót is óvakodott hatalma reakciós lényegét nyíltan kimutatni. A kapcsolatot a jakobinusok és az udvar között tehát már megvolt, amikor I. Ferenc és a francia forradalomtól megrettent, fölbőszített udvar, öntermészetéhez visszatalálva, véget vetett minden csalfa látszatnak. Ebben az ellenséges helyzetben természetesen még tovább működhettek a régi, türelmesebb, békésebb állapotban képződött reflexek, de már a nyílt leszámolás is elkezdődött, s a jakobinusok is konzekvensebb szakításra kényszerültek. A helyzetnek és a viszonylatoknak ez a valószínűtlent és valószerűt, ártalmatlant és félelmetest egyesítő szövevényessége, rejtélyes és hidegélő vibrálása tette lehetővé Kocsis számára, hogy Martinovics diabolikus alakjában, a nagy játék házard és kétségbeesett fordulataiban egy magasabb ügyszökhöz való hűség manővereit ismerje föl.

Eleinte úgy viselkedik, mintha valóban hű volna a császárhoz, s csak a forradalmi hullám leveretése végett vállalta volna — a császár kívánságára — a szervezkedés vezetését. Alakja itt a legkétesebb, mondhatnók mélypontról indul. Azt azonban már itt is lehet tudni, hogy ez az interpretáció a halálra ítélt ember műve. Hatást a császárra nem is ezzel tesz, hanem azzal, hogy kinézik belőle: valóban ismeri a halálsugár nevű csodafegyvert titkát. Ez is az önmentes manőverének látszik, de ekkor kiderül, hogy a fölény és rémület között csapongó Martinovics társai számára is kegyelmet akar, s ennek érdekében ismét az áruulás, a hitványság álcáját ölti magára. A halálfélelem által fölszított lázas aktivitás tehát fölfedi nemesebb indítékait, a kudarc pedig — hisz a császár átlát rajta — a zsarnokutálat legmélyebben rejlő indulatait szabaddítja föl.

A császárral konspiráló szerzetes tehát — küzdve a maga szemé-

lyes életéért — szinte kényszerűen jut el, fedi föl szelleme lényegét. S a dráma e lényeg és a töle idegen közeg együttlétezésének, majd szembefordulásának mozzanataiból fejlődik és válik minden ízében izgalommal telített színjátékká. Az együttlétezésben azt a képtelenséget is érzékelheti a néző, amely Dürrenmatt gyilkos öreg hölgyét egy város jötevőjeként lépteti föl, s amely Páskándinál Dávid Ferenc és a ráállított besúgó meghitt községében is jelen van: az egymástól nagyon idegen, sőt ellenséges erőknél, egzisztenciáknak, jellemeknek ez a bizarr közelsége törvényszerű következménye annak a modern szemléletnek, mely a magasrendűt a triviális és a hitvány vonzásában valónak tudja. Ismeri e vonzás erejét Kocsis is, és nem elhallgatása, hanem legyőzése révén emeli föléljük alakjait.

De ha kezdettől fogva makulátlan a hős és végig az is marad, a Kocsis-dráma akkor is végig feszültséggel teljes. Feszültségekkel, mert minden nagyobb fordulat új tánylatba állítja a hőst, viselkedésének konkrét indítékai módosulnak, emberségének ismeretlen tartalmai szabadulnak föl. Mint egy többréttű színpadon, a függöny elhúzása után egy újabb színpad tárul föl, egy mélyebb rétege ugyanannak a léleknek. A *Magellán* című dráma iskolapéldája ennek az egyazon jellemet dramatizáló hőspítésnek. Magellán ellen föllázad az általa vezetett expedíció egy csoportja. Akik nem hiszik, hogy az átjáró megtalálható. Ez az *átjáró* olyasféle jelképpé gazdagodik itt, mint másoknál a hegy vagy a kikötő. Megtalálni, átjutni rajta: becsületügy. A lázadókat a bíról kijelölt matrózok halálra ítélik. Magellán, a kemény katona azonban irtózik a gyilkosságtól. Talán ez az a jellembeli mozzanat, mely itt is biztosítja az ambivalenciát. A lázadók mégiscsak az ő katonái. Megha igaz, hogy az átjáró megtalálható, akkor hinnie kell, hogy annak elérése a lázadókat is átfőrmálja. Tehát megkegyelmez nekik. Am az átjáró ezután sem mutatkozik. Lassan már senki sem hisz benne. Maga Magellán sem. De a vállalkozást nem adja föl: az már több egyszerű fölfedezésnél, amely a király érdekeit szolgálhatná. Ki

kell tartani, épp azért, hogy ne lehessen visszatérni, megterni a sötét uralkodó jármába. Ölnie kell tehát, de nem a lázadó matrózokat végezteti ki, hanem a király emberét, akiről kiderül megbízatása, hogy Magellánt, miután az átjárót megtalálta, meg kell ölnie. De ölnie kell azért is, hogy a többiek bizalmát, a katonafegyelem épségét megőrizhesse. Ez a törvény azonban minden lázadó kivégzését parancsolja, s erre erős nyomaték-kal figyelmeztetik Magellánt hívei. Vajon engedhet-e ennek a nyomásnak, ha már — mint közben kiderül — csak néhány napnyira van az átjáró?

Magellánnak tehát újra és újra döntenie kell. Kényszerítik erre hívei, vállalkozásának érdekei, meggyőződésének az a része, mely az admirálist képviseli. Személyisége azonban gazdagabb, mint egy szimpla admirálisé: magában foglalja az ügyszóhoz való hűség, az emberek iránti felelősség, a mások életére kiható döntések napjainkban annyira fontosá vált tartalmát, hatalom és lelkiismeret egész problematikáját.

S az ember egy percig sem éri zithesnek ezt a vívódást, mert Kocsis mindig olyan helyzetet terem, amely admirálisunkat vívódásra kényszeríti.

*Bethlen Kata* című monodramájában a református hithez való hűség az az ügy, ami Magellánnak az átjáró. E hűség miatt éri Bethlen Katát annyi atrocitás, amennyit egy admirális sem bírna elviselni. Bethlen Kata azonban erős lélek, hisz a maga istenében, úgyannyira, hogy még férje, gyermekei halálát is üdvösnek ismeri el, hiszen az is Isten rendelése, a gyerekek így nem kerülhetnek a katolicizmus bűnös robságába. Ez már nem is hit, hanem vakbuzgóság — gondolhatná az ember, s volt kritikus, aki Bethlen Kata írásaiból éppen a mindenkori fanatizmus természetrajzát olvasta ki, s Kocsist azért marasztalta el, mert ebből mégsem a fanatizmus drámáját írta meg, noha az lett volna a kézenfekvő.

Kocsis számára azonban sohasem a könnyebb a kézenfekvő. S jóhiszeműségéért, az anyagban rejtő nemesebb emberi tartalmak tisztelétéért anyaga fölösen megjutal

mazza őt. Azt már Németh László nevezetes tanulmánya fölfedte, hogy ez a „vakbuzgóság” igen összetett érzés. „Látszatra elmebaj, a valójában két nagy szenvedély — a kultikus és az anyai — tusája s kibékülése a tisztább túlvilág hitében. Katának: a »maga vallása« az egész erdélyi múlt, az ősök lelke, isten és ember konok, puritán kapcsolata; míg az »idegen vallás« mindaz, ami harminc-negyven éve Erdélybe beömlött: német világ, (...) világiás fény, hiten vett erőszak, »a lelkek megmocskolása«. Inkább az Istennek engedni a magját, mint ennek. (...) A halál nem a legnagyobb rossz.” (Az én katedrális. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 146.)

Németh Bethlen Katájában így is van valami „szörnyetagszerű”, erre ő figyelmeztet, s a levelekből összerója a kép enyhítőbb, embe-ribb vonásait.

Kocsis, a drámaíró szuverénebbül bánhat anyagával, ezért nála a hős zord hite kezdettől a nagy csapásoknak kitett ember önvédelme. Az Isten akaratában való megnyugvással a meghasonulás, az elvadulás ellen védi a maga belső egyensúlyát Bethlen Kata. Erős és harcos szellemek számára nélkülözhetetlen is a magasabb törvények tisztelete. Különben magukat ávatják törvényre. Am az már az első csapások elviselésénél észlelhető, hogy az Isten akaratának ez a nagy tisztelete csak arra jó, hogy ne kelljen egy farkastörvény jogosultságát elismerni, a fennkölt megnyugvás mögött a fájdalom megszelídítésének folyamata zajlik, s a néző megrezdül az egyensúly őrzésének e heroizmusa láttán.

S mikor a csapások szünni nem akarnak, s ütések alatt a gazdag asszonyi lélek beérik, bekövetkezik, ami törvényszerű. Előbb a lázadás: miért nem teszi nyilvánvalóvá Isten a maga törvényeinek hatalmát? Miért hagyja, hogy Bethlen Kata szüntelen gyötrelmével ezeket a magasabb törvényeket megsúfolják? Mintha Adyt hallanók:

„Az én ügyem a Te ügyed,  
S hogyha hívedet meg nem tartod,  
Nem hisz Benned majd senki  
[sem...]”

Bizony, itt már szövetséges az Isten, egy különös emberi minőség létügyének fellebbviteli fóruma. S

mikor a szörnyűségek ismét bekövetkeznek, az Isten akaratában való megnyugvás rezignációjának már az az uralkodó tartalma, hogy Bethlen Kata önmagához, a maga kegyetlen próbák között kiértelt szép emberségéhez hű: „En mind-ezeket nemcsak tudva tudom, hit-tel hiszem is, mégis kimondom Te-előtted, mindenható Isten, hiszen Te úgyis mindent tudsz, (...) hogy én már megváltozni nem tudok: továbbra is magán a nagy teljességen tartom szereimet, és akarom, akarva akarom, hogy az én magam építette akármily jelentéktelen világom ama másik világ fölé, elérhetetlen magasságokig nőjön... És próbáld nekem megbocsátani, hogy ez így van...”

Igen, az alázat őszinte álcájában itt már emberi fenség és méltóság védi a maga nagyon megszenvedett jogát. S a dráma hullámzását e magaslát felé vivő változások adják. Ezért éri Bethlen Katát annyi szörnyűség. Az önéletrajz Bethlen Katája ősként kapcsolódik abba, hogy katolikus-fér-fihoz ment feleségül, ez lett minden bajának okozója. Kocsis István kitűnő érzékkel devalválja ennek jelentőségét, s az életrajz és a levelezés meghittebb, tréfásabb, emberibb mozzanatait, a műveltség és a tudománypártolás, a gazdálkodás vonzó, természetes színeit ama „nagy teljességre” képes lélek tulajdonságait avatva készíti elő az Isten nélkül is megálló emberi méltóság kifejlését. Annak a jelentésnek a kifejlését, hogy ami értékes az emberben, az a legnyomorultabb helyzetben is őrizhető.

Nem kétséges, hogy a Bethlen Kata, miként a többi Kocsis-dráma is, példázat. Azonkívül ez a mű monodráma is. Az volt már a *Bolyai János estje* is. Ez is kihívás. Elvárható-e, hogy a közönség két-három órán át egyetlen ember szövegét hallgassa? A szövegtől függ. Kocsis elvárja. S a Bethlen Kata esetében, de a nagyjátékos esetében is, teljes joggal. Nemcsak azért, mert ezt a szöveget a léte szélére kényszerült ember vergődő, érvelő, bizonyító szenvedélye szinte rákényszeríti a nézőre, hanem mert ez a szenvedély az életrajz, a kor érdekes tényeit, a hős életére vonatkozó információk sokaságát teljesen a válságos pillanat érverésé-

hez tudja hangolni. Minden, önmagában is érdekes adalék a bizonyító szenvedély argumentumaként szólal meg. S tőlük a példázat a történelem és az élet hitelesítő jegeit nyeri. Kocsist tehát az anyagtisztelet nem korlátozza, hanem — mint már mondtuk — megjutalmazza. Fedezi kihívását.

Persze nem mindenütt, s nem mindig azonos szinten. A *Tárlat az utcán* festő hősei a művészet és az élet kapcsolatának lényegéről beszélnek: arról, hogy az életet gyökeresen kell megváltoztatni, de döntéseik konkrét motivációja nem drámái, szövegük sem olyan gazdag, nem olyan magvas, mint a *Bethlen Katáé*. Ilyen esetekben érzi az ember, hogy sok a szöveg, s a monodrámák erőltetésében talán ez a bőbeszédűség is részes. Nincs méltó ellenfelük; ezért maradnak maguk, ezért monodrámák az ő drámái — magyarázza a szerző. Kár, hogy így van, s a magyarázat sem eléggé meggyőző. Gauvain méltó partnere lehetne Van Goghnak, s Bethlen Kata idejében is akadáhatott katolikus Erdélyben, aki a kompromisszum emberi-történelmi kényszereit magasabb szinten fejthette volna ki, képviselhette volna Bethlen Katával szemben, mint hitvány ellenfelei. S nehéz

is megérteni, hogy egy színműíró, aki egy lélek és egy figura belső életét ennyi regiszterben, ennyi változatban tudja megjeleníteni, lemond a színpadi játék lehetőségeiről.

Csakhogy aki hőseinek hűségét jó ügyeik iránt ilyen mély meggyőződéssel tudja ábrázolni, az bizonyára önmagához, a maga drámaírói tehetségének természetéhez is jobban ragaszkodik, mintsem hogy szándékaitól el lehessen téríteni. Ne is lehessen. Talán majd a tapasztalatok őt is eljuttatják önmaga legjobb lehetőségeihez.

A sikerek is érlelhetik. Könyve, melyről beszélünk, azért jelent meg Budapesten, mielőtt Romániában így megjelent volna, mert a benne szereplő drámákat Magyarországon mind bemutatták. Sikereinek állomásai — Szatmárnémeti, Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Kecskemét, Veszprém, Budapest — arra vallanak, hogy nem kell visszhang nélkül alkotnia, hogy asztalfiók helyett a színpad alakíthatja dramaturgiáját. Jó lenne és illő, ha ebbe a folyamatba a mi színpadaink is beleszólhatnának. Talán nemcsak Kocsisra nézve lenne ez termékegyítő.

DER ZOLTAN

## LEVÉL A SZERKESZTŐSÉGHEZ

Tisztelt Elvtársak!

Tartós kórházi ápolásra szorultam, és ezért az *Üzenet* 1977. évi első számát elkésve kaptam meg. Ebben a számban *Felületesen és tévesen!* cím alatt egy írás az *Üzenet* tavalyi első számában megjelent dolgozattal foglalkozik. (...)\*

Szememre veti a sajtóhibák sokaságát. Valóban a megengedettnél több és sokszor bosszantóan értelemzavaró sajtóhibák sűrűsödtek. Ezek nem kizárólag nyomdai, szedési hibák voltak. Bőségesen akadtak bizony ilyenek a kéziratban is.

A kérdésben, hogy a magyar királyok mióta (1202) és miért használták a „Rex Serviae” címet, újabb okmányok nem kerültek elő. Márpedig senkinek a véleménye vagy magyarázata nem kötelező (!) — bár-mikor is keletkezett.

Az írás szememre veti a „korai szegénylegények”-et. Így azonban nem éppen haladó világnézetű módszerrel tendenciózusan kiemelt két szóról van szó, ámbátor Esze Tamás neves történészünk (és mások is) elfogadtatta e kifejezés jogát! Egyébként a szöveg így szól: „Afféle szegényes, sőt korai szegénylegény-életre hajló, elszántan nyomorgó emberek.”